

УДК 327

Осадча Я.Д.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ ВЕЛИКОГО БЛИЗЬКОГО СХОДУ В БЕЗПЕКОВІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Розглянуто сутність та історію появи концепції «Великий Близький Схід» в американському політичному дискурсі. Основну увагу зосереджено на впливі уявної географії на безпекову політику та геополітичні коди держав. Описано взаємодію між символічним рівнем політики та політичними рішеннями, а також трансформацію ментальних меж Близького Сходу.

Ключові слова: Великий Близький Схід, Новий Близький Схід, уявна географія, геополітичні уявлення, геополітичні коди, безпекова політика.

Осадчая Я.Д.

РОЛЬ КОНЦЕПЦИИ БОЛЬШОГО БЛИЖНЕГО ВОСТОКА В ПОЛИТИКЕ БЕЗОПАСНОСТИ СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ

Рассмотрена сущность и история появления концепции «Большого Ближнего Востока» в американском политическом дискурсе. Основное внимание сосредоточено на влиянии воображаемой географии на политику безопасности и геополитические коды государств. Описано взаимодействие между символическим уровнем политики и политическими решениями, а также трансформацию ментальных границ Ближнего Востока.

Ключевые слова: Большой Ближний Восток, Новый Ближний Восток, воображаемая география, геополитические представления, геополитические коды, политика безопасности.

Osadcha Y.

THE ROLE OF THE «GREATER MIDDLE EAST» CONCEPT IN THE SECURITY POLICY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

The essence and the emergence of the «Greater Middle East» concept in American political discourse are analyzed. The attention is focused on the impact of imaginary geography on security policy and geopolitical codes of the state. The interactions between the symbolic level of politics and political decisions, as well as the transformation of the mental borders of the Middle East, are described.

Keywords: Greater Middle East, New Middle East, imaginary geography, geopolitical imaginations, geopolitical codes, security policy.

Символічна географія є досить дієвим інструментом маніпуляції суспільною думкою та виправдання певних політичних рішень. Трансформація репрезентації певних регіонів у науковому та публічному дискурсі відображає наявну структуру панування та світового політичного порядку. Таким чином, може відбуватися зміна колективних уявлень простору, а разом із ними сприйняття «друзів» та «ворогів», котрі становлять небезпеку для інших країн. Безумовно, слід зазначити, що зміна

географічного сприйняття певної території має не лише символічне значення, але й конкретні геополітичні наслідки.

Трансформація поняття «Близький Схід» на «Великий Близький Схід», а згодом – «Новий Близький Схід» у публічному дискурсі Сполучених Штатів Америки відображає зміну геополітичних пріоритетів країни. Безумовно, це стосується нового розуміння зовнішньополітичних інтересів США, котрі включають визначення друзів і ворогів, зон нестабільності, переліку «неспроможних держав» тощо. Та все це слугує меті інтеграції цих зон нестабільності в спільну зону «демократичного миру», котра існує завдяки військовій перевазі США.

Такі політичні науковці, як Джон Егню, Пітер Тейлор, Колін Флінт та інші, визнають наявність сильного зв'язку між уявною географією та реальною політикою країн. Та єдиної точки зору на те, який характер має цей зв'язок, немає. Найбільш популярна точка зору на це питання ґрунтується на тому, що символічні уявлення є джерелом політики та реалізують її. Це можна пояснити тим, що саме на символічному рівні визначається глобальна мета та контекст функціонування політики. Якщо ми говоримо про країни, що розвиваються, то зазвичай контекстом політики відносно них є мета отримати контроль над їх політичним розвитком та ресурсами. Таким чином, у світовій політиці геополітичне уявлення світу є основою для легітимації втручання зовнішніх гравців у внутрішні справи інших країн.

Крім того, геополітичні уявлення (конструйоване бачення світу) є відображенням більш загального поняття – геополітичного бачення країни. Останнє є більш широким поняттям, оскільки в нього входить репрезентація державності, її меж, геополітичні коди та національна місія. Геополітичні коди є набором стратегічних припущень щодо інших країн, котрі має уряд в процесі проведення зовнішньої політики [1].

Таким чином, країна виробляє свою позицію відносно світу та розуміння власної ідентичності. Авжеж сюди додається перелік дружніх і ворожих держав, а також основних викликів і способів боротьби з ними. Саме тому ми можемо говорити про те, що зовнішня політика спрямовується тими елементами в системі вірувань, котрі відображають національні інтереси країни.

У міжнародній політиці геополітичні коди є значним фактором визначення зовнішньої та безпекової політики держав. Національні міфи підтримують ці геополітичні коди та визначають ставлення народу до інших, можливі способи підтримки союзників та боротьби з ворогами тощо. Тож ми бачимо втілення національної ідентичності в географічних поняттях. Безумовно, вони не можуть існувати без географічної репрезентації та символів. А останні, як відомо, можуть піддаватися маніпуляціям та конструюванню [1].

Взаємовідносини безпекової політики з уявною географією досить складні. З одного боку, безпекова політика залежить від конструйованих кодів і зразків. Та з іншого боку, ментальні конструкції можуть

породжуватися саме політичними рішеннями. Окрім конструйованої природи, уявна географія має досить сильну перформативну складову. Безумовно, геополітичні коди та уявлення репрезентуються не лише лінгвістично, а й через естетичні, візуальні практики. Завдяки перформативності геополітичного дискурсу, ми можемо говорити, що він створює об'єкти [2].

Як відомо, дискурс підтримується будь-якими публічними фігурами, незалежно від того, чи вони брали участь у його створенні. Тому при розгляді питання про зовнішньополітичний дискурс Сполучених Штатів слід послугоуватися не лише діями чи заявами офіційних персон, але й діяльністю інших публічних гравців. Політика інтеграції інших держав до своєї зони впливу стала продуктом майже 15 років повторення цієї ідеї в різноманітних видах – в академічному полі, публічному дискурсі, мистецтві. Після падіння Радянського Союзу головним інтересом стало дослідження балансу сил після Холодної війни та різноманітних загроз, котрі виходять від неспроможних держав, можливостей цивілізаційних, етнічних та релігійних конфліктів. Проект заради нового американського століття вже сформулював ідею про те, що Сполучені Штати мають не просто реагувати на загрози, але й активно втручатися в зміну глобальних подій ще до того, як загрозливий сценарій почне розвиватися. Вони ж сформулювали головні напрямки військової місії Сполучених Штатів – створити безпеку та поширити зони демократичного миру, упередити появу нового глобального суперника, захистити ключові регіони, використати у своїх цілях трансформацію війни [2].

І саме Близький Схід є одним із тих регіонів, котрі виставлялися зоною нестабільності та гарячою точкою. Цей імідж створювався, аби виправдати бажання увести країни цього регіону до зони «демократичного миру». З цією метою була сформульована ідея попереджувальної дії, котра була зафіксована у Стратегії національної безпеки 2002 року, та ідея інтеграції (головний принцип зовнішньої та безпекової політики) центру та боротьби з країнами, котрі туди не входять.

Розглянемо тепер процес формування концепції «Великий Близький Схід». З часів Суецької війни стратегічні пріоритети Європи та Сполучених Штатів відносно Близького Сходу значно змінилися. А після Шестиденної арабо-ізраїльської війни та виводу британських військ з Адену на

початку 1970-х років, США взяли на себе головну роль у визначенні долі Близького Сходу. Географічна близькість Європи до ще одного центру сили – Радянського Союзу та почуття провини за колоніалізм в минулому призвели до того, що більшість європейських країн перестали проводити самостійну політику відносно регіону та почали виключно підтримувати рішення США [3, с. 9]. Після падіння Радянського Союзу єдність союзників почала поступово зменшуватись. Тоді ж почалося поширення концепції «Великого Близького Сходу», котре можна пов'язати із закінченням блокового протистояння двох супердержав. Саме тоді США почали цікавитися цим регіоном більш детально завдяки його ресурсному потенціалу та близькому розташуванню до двох значних центрів сили – Росії та Китаю. Саме тому межі регіону штучним чином почали поширюватися на північ та схід, включаючи країни, котрі ніколи не входили до топоніму «Близький Схід». Частково цей процес слугував меті попередити втручання інших сильних гравців до цього регіону та зробити його осередком американської гегемонії [1]. Окрім того, групування абсолютно різних за своїми характеристиками країн в одну категорію може свідчити про необхідність створення для них єдиного іміджу, котрий в подальшому буде використовуватися для легітимації певної політики відносно цих держав.

Однак у той же час Європа перестала залежати від Сполучених Штатів у стриманні СРСР і почала проводити свою політику відносно певних країн, зокрема, Лівії, Іраку та Ірану. В 1990-ті роки європейські країни починають провадити не лише економічну діяльність на Близькому Сході, але й політичну. Саме тому їм потрібна була політична воля, аби захищати власні інтереси. Регіональна стабільність та енергетична захищеність стали головними рушіями близькосхідної політики. Однак інтереси ЄС та США не збігалися у питаннях забезпечення безпеки Ізраїлю, попередження розповсюдження зброї масового винищення, а також забезпечення стабільного економічного розвитку в країнах Близького Сходу [3]. Аби не допустити значної міграції та радикалізації мас, Європа була зацікавлена у стабільному економічному розвитку цього регіону. Але у США такої потреби не було, адже немає географічної близькості до Близького Сходу. Таким чином склалася

суперницька парадигма вирішення питань щодо цього регіону.

Після трагедії 11 вересня ЄС були невдоволені стратегією попередження тероризму, висловленою адміністрацією Буша. Крім того, старий світ підозріло віднісся до бажання США змінити політичний режим в Іраці (навіть ті країни, котрі підтримували застосування військової сили задля того, щоб змусити Саддама Хусейна виконати вимоги резолюції ООН щодо нерозповсюдження зброї масового винищення) [3, с. 11].

Та ключову роль у зовнішній політиці Сполучених Штатів концепція «Великого Близького Сходу» отримала за часів Буша. І хоча цим поняттям активно користувалися вже в 2001 році, його сутність була чітко сформульована аж у 2004 р. разом із проголошенням так званої Ініціативи для Великого Близького Сходу. Сутність американської політики згідно з Ініціативою полягала в тому, щоб демократизувати політичні режими в країнах Близького Сходу та проводити більш ефективну боротьбу з транснаціональним тероризмом. Безумовно, тепер ми можемо говорити про те, що обидві ці мети не виправдали себе та не були реалізовані повною мірою. На жаль демонтаж світських авторитарних режимів не зробив держави Близького Сходу демократичними, а лише відкрив можливість приходу до влади ісламських екстремістів [4].

Таким чином, якщо в традиційне поняття «Близький Схід» зазвичай включали країни Перської затоки, а також Єгипет, Ізраїль, Ємен, Йорданію, Ліван, Сирію та частково Туреччину, то «Великий Близький Схід» включає в себе також Афганістан, Пакистан, країни північної Африки, Кавказ та навіть середньоазійські республіки. Тож ми бачимо, наскільки це поняття стало розмитим і широким.

У 2004 р., коли адміністрація Буша намагалась запровадити Ініціативу для Великого Близького Сходу, було визначено основні вектори американської політики відносно цього регіону. Зокрема, Ініціатива передбачала, що країни Великої вісімки мали допомогти країнам Великого Близького Сходу у встановленні стабільних демократичних політичних режимів, економічному зростанні, побудові громадянського суспільства та впровадженні гарного управління. Однак ця ініціатива не була проривною як це зазначалося Сполученими Штатами, бо майже повністю повторювала вже існуючі програми допомоги як з боку США, так і з боку інших європейських країн.

Це свідчить про те, що адміністрація Буша не мала зацікавленості у реальній зміні статусу-кво і використовувала цю Ініціативу як інструмент підтримки дружніх режимів та боротьби з ворожими. Стандартні підходи до встановлення демократичних режимів, котрі були сформульовані ще за часів модернізаційної парадигми та знову з'явилися в тексті Ініціативи, так і не довели своєї ефективності ні в країнах Близького Сходу, ні на пострадянському просторі. Крім того, сумнів викликає сама ідея створення єдиного підходу для всіх країн Великого Близького Сходу, котрі дуже відрізняються за соціокультурними, історичними умовами, а також політичними режимами [5, с. 3].

Безумовно, на офіційному рівні стверджується, що переформатування ментального простору Близького Сходу здійснювалося виключно з гуманітарною метою, аби зробити регіон більш спокійним та мирним, виключити етнічні конфлікти [6]. Зрозуміло, що кордони держав на Близькому Сході були створені штучно колоніальними адміністраціями західних країн. Немає сумніву в тому, що кордони мають надвелике символічне значення, однак водночас неможливо створити такий малюнок кордонів (навіть ментальних), котрий би задовольнив абсолютно всі етнічні групи, котрі живуть в державах Близького Сходу. Саме тому таке виправдання західного втручання у внутрішні справи регіону видається неаргументованим.

Що стосується справжніх витоків такої політики, то інтелектуальне підґрунтя для експансії США на Близький Схід підготував Збігнев Бжезінський, коли у своїй книзі «Велика шахівниця» назвав Близький Схід «Євразійськими Балканами». Тобто вони є контрольною точкою у боротьбі за Євразію. До цих «Балкан» було включено Кавказ, Центральну Азію, Іран, Туреччину та Афганістан. Саме Туреччина та Іран, на думку Бжезінського, є двома найсильнішими державами регіону, котрі в той же час можуть страждати від гострих етнічних конфліктів і внутрішніх протиріч. І якщо хоча б одна з них буде дестабілізована, це призведе до дестабілізації всього регіону.

Таким чином, Бжезінський виходить на ще одну ключову характеристику «Євразійських Балкан», а саме – наявний там вакуум влади. Через це на США покладається роль арбітра та головного джерела стабільної влади на цій території. Політичні режими на Близькому Сході є нестабільними, тому вони весь час мають звертатися

за допомогою до більш сильних гравців, котрі починають боротися між собою у спробах стати регіональним гегемоном. Саме це робить Близький Схід подібним на Балкани.

Отже, Близький Схід цікавий не лише з точки зору енергетики та наявності родовищ корисних копалин, але й як місце зіткнення історичних і геополітичних амбіцій Росії, Туреччини, Ірану та Китаю. Внутрішня нестабільність регіону робить його особливо вразливим перед інтересами зовнішніх гравців, саме тому Бжезінський вважає, що США мають встановити контроль над «Євразійськими Балканами» [7, с. 73].

Окрім цього, бажання Сполучених Штатів проводити власну гегемоніальну політику за кордоном тісно пов'язано з доктриною американської винятковості, котра була розроблена Алексісом де Токвілем у XIX столітті. Саме тому наразі неоколоніальна імперіалістична політика проводиться під галсами демократизації та свободи. Залишається лише одне лише питання – чи є демократичною сама стратегія демократизації Близького Сходу? Саме ідея насильницького встановлення демократичного ладу та бажання добиватися свого воєнними інтервенціями призвело до посилення радикальних настроїв та появи сильного терористичного підпілля. Зовнішня політика Штатів відносно Близького Сходу завжди спиралася на двох китах – необхідності підтримувати територіальну цілісність Ізраїлю та бажанні контролювати світовий ринок нафти [8]. Саме тому добитися встановлення демократичних і водночас сильних і стабільних політичних режимів не вдалося.

Змін не вдалося добитися ще й тому, що практичні заходи, зазначені в Ініціативі, були незначними та вибірковими. Наприклад, вони включали в себе допомогу в організації виборів, котра стосувалася лише процесу реєстрації виборців і підготовки кадрів, та не включала моніторинг процесу голосування та підрахунку голосів. Саме тому провідні інтелектуали критикували плани Ініціативи. Крім того, критикувалося саме поняття «Великого Близького Сходу», адже туди увійшли країни, котрі були згруповані за ознакою наявності опозиції діям США (там, де вона була найсильнішою та де був дуже поширений ісламський фундаменталізм). Ніяких інших географічних, культурних чи економічних причин для такого групування країн не існує. Саме тому ми бачимо, що «Великий Близький Схід» є

інструментом для приборкання політичних ворогів Сполучених Штатів [9].

Згодом з'явилося ще одне поняття – «Новий Близький Схід», яке було запропоновано в 2006 р. Державним секретарем США Кондолізою Райс у Тель-Авіві. Це поняття мало замінити «Великий Близький Схід». Держсекретар заявила, що новий проект Близького Сходу територіально буде здійснюватися з Лівану. Критики вважають, що ця концепція була елементом створення простору нестабільності та насильства на території Лівану, Палестини, Сирії, Іраку, Ірану та Афганістану. Сполучені Штати бажали запустити сили конструктивного хаосу, щоб змінити розстановку сил у регіоні на користь США, Великобританії та Ізраїлю. Тоді планом була балканізація та пацифікація Близького Сходу. Та не тільки цей регіон був цікавий для США. Близький Схід мав застосовуватися як засіб для дестабілізації становища в Центральній Азії. Афганістан, Пакистан та країни Близького Сходу мали бути основою для поширення американського впливу на азійський регіон [6].

Таким чином, ми бачимо, як безпекова політика Сполучених Штатів Америки трансформувалася разом із запровадженням нових топонімів та включенням до них більшої кількості країн. Цей процес не є односпрямованим, оскільки формування нових геополітичних уявлень безпосередньо впливає на політичні рішення, та в той же час конструювання нових образів відбувається заради виправдання певної політики та впровадження нових геополітичних кодів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Guney A. The «Greater Middle East» as a «Modern» Geopolitical Imagination in American Foreign Policy / A. Guney, F. Gokcan // *Geopolitics*. – 2010. – Vol. 15. – №1. – P. 22-38.
2. Bialasiewicz L. Performing Security: The Imaginative Geographies of Current US Strategy / L. Bialasiewicz, D. Campbell, S. Elden, S. Graham, A. Jeffrey, A. J. Williams // *Political Geography*. – 2007. – №26. – P. 405-422.
3. Kaye D. D. Mind the Gap: The United States, Europe and the Middle East / D. D. Kaye. – Netherlands Institute of International Relations «Clingendael». – Hague, 2004. – 55 p.
4. Фененко А. Междержавная конкуренция на Ближнем Востоке. Факты и тенденции / А. Фененко // *Международные процессы*. – Т. 12. – №3 (38). – 2014. – С. 34-54.
5. Ottaway M., Carothers T. The Greater Middle East Initiative: Off to a False Start / M. Ottaway, T. Carothers // *Policy Brief*. Carnegie Endowment for International Peace. – 2004. – №29. – P. 1-7.
6. Nazemroaya M. D. Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a «New Middle East» / M.D. Nazemroaya [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882>
7. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2009. – 280 с.
8. Shakdam C. What Ever Happened To Bush's Greater Middle East Initiative? / C. Shakdam [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintpressnews.com/ever-happened-bushs-greater-middle-east-initiative/198496/>
9. Achcar G. Greater Middle East: the US Plan / G. Achcar [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mondediplo.com/2004/04/04world>